

DOI: 10.36719/2663-4619/61/106-108

Məhəmməd Hüseynov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Ağcabədi filiali

AĞDAMIN TARİXİNƏ VƏ BU GÜNÜNƏ DAİR

Açar sözlər: Ağdam, Pənahəli Xan, Qarabağ xanlığı, Üçoğlan təpə, Qarqar çayı, tarixi abidələr, Xudu Məmmədov, "Qarabağ bülbülləri"

On the past and today of Aghdam Summary

According to some sources, the word Aghdam means "small fortress" in ancient Turkish. Archaeological excavations carried out by the famous archeologist İdeal Nərimanov in Uchoglan Tepe, Aghdam, show that the first people lived in the region 6-8 thousand years ago and were engaged in agriculture and cattle breeding. There were many architectural and artistic monuments with ancient history in the territory of Aghdam region. Aghdam was also rich with its museums and galleries. Ensembles "Shur", "Karabakh Nightingales" operated in Aghdam Mugam Center. Many prominent scientists grew up in Aghdam. Academicians Khudu Məmmədov, Adila Namazova, Ziyəddin Goyushov, professors Rafiq Aliyev, Zakir Məmmədov, Salman Garayev, Rashid Goyushov, Zabil Bayramov, Həbil Qurbanov, and others have achieved great success in various fields of science.

Key words: Aghdam, Panahali Khan, Karabakh khanate, Uchoglan hill, Gargar river, historical monuments, Khudu Məmmədov, "Karabakh nightingales"

Bəzi mənbələrə görə Ağdam sözü qədim türk dilində "kiçik qala" deməkdir. Məşhur arxeloq İdeal Nərimanovun Ağdamın Üçoğlan təpə adlı yerdə apardığı arxoloji tədqiqatlar zamanı məlum olur ki, ilk insanlar rayon ərazisində 6-8 min il bundan əvvəl yaşamış, əkinçilik və maldarlıqla məşğul olmuşlar. Ağdam rayonunun ərazisində qədim tarixə malik olan çoxlu memarlıq və incəsənət abidələri vardı. Ağdam öz muzey və qalereyaları ilə də zəngin idi. Şəhərdə "Şur", "Qarabağ bülbülləri" ansamblları Ağdam Muğam Mərkəzi fəaliyyət göstərirdi. Ağdamda çox görkəmli elm xadimləri yetişmişdir. Akademiklər Xudu Məmmədov, Adila Namazova, Ziyəddin Göyüşov, professorlardan Rafiq Əliyev, Zakir Məmmədov, Salman Qarayev, Rəşid Göyüşov, Zabil Bayramov, Həbil Qurbanov və başqaları müxtəlif elm sahələrində böyük uğurlar qazanmışlar.

Ağdam adının mənşəyi haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bəzi mənbələrə görə Ağdam sözü qədim türk dilində "kiçik qala" deməkdir. Bu versiyaya görə burada yaşayan türk dilli qəbilələr özlərini müdafiə etmək üçün kiçik qalalar inşa etmişdir. XVIII əsrin I yarısında Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli Xan şəhərdə özü üçün "ağ daşdan" imarət tikdirmişdir. Bu mənada "Ağdam" işıqlı, ağ ev deməkdir.

Ağdam rayonu Azərbaycanın qədim, füsunkar təbiətli torpağı olan Qarabağın mərkəzində, Qarabağ dağ silsiləsinin şimal-şərq ətəklərində, Kür - Araz ovalığının qərbində yerləşir. Ağdamın qədim tarixi abidələri min illərdən keçərək bu günə qədər qəlib çatmışdır. XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq rayon ərazisində aparılan arxoloji tədqiqatlardan məlum olmuşdur ki, rayonun ərazisi qədim insanların yaşayış məskənlərindən biridir. Məşhur arxeloq İdeal Nərimanovun Ağdamın Üçoğlan təpə adlı yerdə apardığı arxoloji tədqiqatlar zamanı məlum olur ki, ilk insanlar rayon ərazisində 6-8 min il bundan əvvəl yaşamış, əkinçilik və maldarlıqla məşğul olmuşlar.

XX əsrin 80-ci illərin ortalarında rayonun Sarıçoban kəndi yaxınlığında tapılan son Tunc və Dəmir dövründə aid (e.ə. XIX-XIII əsrləri əhatə edir) möhtəşəm kurqan tarixilik baxımından çox qiymətlidir. Kurqanda aşkar edilən məişət və zinyət əşyaları bu abidənin varlı bir insanın qəbri olduğundan xəbər verir. Bu isə həmin dövrdə Azərbaycanda ibtidai-icma quruluşunun dağılması və sosial bərabərsizliyin yaranmasına ən yaxşı süburdur.

Sonralar Azərbaycanda qədim tarixi proseslər nəticəsində ilk dövlət qurumları formalaşır. Belə dövlət qurumlarından biri Albanya quldar dövləti idi. Antik yunan mənbələrinə görə qədim Albanya ərazisində 26 sayda ittifaq var idi ki, bunlardan biri yüksək mədəniyyətə malik olan qarqarlar Ağdam ərazisindəki Qarqar çayı boyunca məskunlaşmışdılar. Bu isə Ağdamın Azərbaycan ərazisində formalaşan dövlət quruculuğunda mühüm rol oynadığını bir daha sübut edir.

Ağdamın dəniz səviyyəsindən yüksəkliyi 410 metr, maksimum yüksəklik 1365 metrdir. İqlimi əsasən mülayim isti, quraq subtropikdir. Ən çox yığıntı dağətəyi sahələrə düşür. Rayon ərazisinin 1700 hektarlı

məşəlik, 91.3 min hektarı isə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan ibarətdir. Rayonun iqtisadiyyatında pambıqçılıq, üzümçülük və heyvandarlıq mühüm yer tuturdu.

İşğala qədər olan dövrdə Ağdamda yeyinti, yüngül və ağır sənaye sahələri də inkişaf etmişdir. Ağdamda gəzğah avadanlıqları, aerokosmik və rabitə cihazları, traktor və avtomobil təmiri, asfalt, konserv, yağ-pendir, barama toxumu, pambıq, şərab və mexanikləşdirilmiş çörək zavodları, xalça fabriki, taxıl məhsulları, tikinti materialları və ot kombinatları fəaliyyət göstərirdi. 1860-cı ildə Ağdamda çaxır zavodu tikilmişdir ki, bu da respublikamızda tikilən ilk çaxır zavodlarından biridir. 1948-ci ildən "Ağdam" portveyn tipli şərab istehsalına başlanmışdır ki, bu da keçmiş SSRİ-də çox məşhur idi. 1949-cu ildə Ağdam rayonunun Eyvazxanbəyli kəndində atçılıq zavodu yaradılıb. Burada bəslənən cins Qarabağ atları bütün dünyada məşhur idi. Çox sevindirici haldır ki, bu gün həmin atçılıq zavodu öz fəaliyyəti Ağcabədi rayonunda davam etdirir.

Ağdam şəhəri olduqca gözəl, yaraşlıqlı və füsunkar idi. Şəhərdə möhtəşəm yaşayış binaları, ticarət obyektləri və istirahət məkanları var idi. Ağdam rayonunun ərazisində qədim tarixə malik olan çoxlu memarlıq və incəsənət abidələri vardı. Ağdam şəhərində Uzerlik Təpə abidəsi, rayonun Xaçındərbənd kəndindəki Qutlu Sarı Musa oğlu günbəzi (1314-cü il), Kəngərli kəndindəki türbə və daş abidələr (XIV əsr), Papravənd kəndindəki türbələr, Cümə məscidi (XVIII əsr), Xanoğlu türbəsi (XVII əsr), Qarabağ xanı Pənahəli xanın Ağdam şəhərindəki imarəti (XVIII əsr), Xan qızı Natəvanın və onun oğlunun türbəsi (XIX əsr), Şahbulaq qalası və s. kimi tarixi və memarlıq abidələri var.

Ağdam öz muzey və qalereyaları ilə də zəngin idi. Ağdam tarix-diyarşünaslıq muzeyi, Qurban Pirimovun xatirə, Rəhəb Məmmədov adına Döyüş Şöhrəti Muzeyi, dünyada ikinci hesab edilən Ağdam Çörək Muzeyi öz ziyarətçilərinin sayına görə şöhrət qazanmışdır. Həmin muzeydə çörəyin istehsalı üçün lazım olan hər cür alət və avadanlıqlar toplanmışdır. Bu muzey hər bir tamaşaçıya müqəddəs torpağa, vətən və çörəyə bağlılığı, mədəniyyət ənənəsinə rəğbəti əks etdirirdi. Muzeydə uzaq əsrlərdən qalmış, daş yaddaşlara çevrilmiş alətlər çoxluq təşkil edirdi. Təəssüf ki, bu muzey erməni hərbiçilərinin Ağdamı işğal zamanı dağıldı.

1986-cı ildə akademik Xudu Məmmədovun ideyası ilə şəhərdə üç mərtəbəli məşhur Çay evi inşa edilmiş, istifadəyə verildiyi ilk gündən ağdamlıların və şəhərin qonaqlarının istirahət məkanına çevrilmişdir. Bu orijinal memarlıq nümunə də erməni vandalları tərəfindən yerlə-yeksan edilmişdir.

Ağdam musiqi sahəsində də böyük uğurlara imza atılmışdır. Şəhərdə "Şur", "Qarabağ bülülləri" ansambları Ağdam Muğam Mərkəzi fəaliyyət göstərirdi. Ə. Haqverdiyev adına Ağdam Dövlət Dram Teatrı nəinki rayonda, habelə bütün respublikada şöhrət qazanmışdır. Ötən əsrin 70-80-ci illərində teatrın səhnəsində bir çox yerli və xarici müəlliflərin əsərləri uğurla tamaşaya qoyulmuşdur. Qarabağ müharibəsindən əvvəl şəhərdə 7 orta məktəb, 1 səkkizillik məktəb, 3 texnikum və 2 texniki peşə məktəb fəaliyyət göstərirdi. Ağdam şəhərində 8 xəstəxana əhalinin sağlamlığı keşiyində dayanmışdı.

Ağdam şəhərindəki stadion, müxtəlif idman qurğuları ağdamlıların müntəzəm olaraq idmanla məşğul olmaları üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Hal-hazırda Ağdamı Azərbaycan Premyer Liqasında "Qarabağ" futbol klubu təmsil edir. 2017-ci ildə "Qarabağ" futbol klubu Azərbaycan fudbolu tarixində ilk dəfə Çempionlar Liqasının qrup mərhələsində vəsiqə qazanmışdı.

Ağdamda çox görkəmli elm xadimləri yetişmişdir. Akademiklər Xudu Məmmədov, Adilə Namazova, Ziyəddin Göyüşov, professorlardan Rafiq Əliyev, Zakir Məmmədov, Salman Qarayev, Rəşid Göyüşov, Zəbail Bayramov, Həbibi Qurbanov və başqaları müxtəlif elm sahələrində böyük uğurlar qazanmışlar. Ağdamın mədəniyyət və incəsənət xadimləri xalqımızın qəlbində özünə məxsus yer tutmuşdur: Müğənnilər Arif Babayev, Qədir Rüstəmov, Mənsim İbrahimov, Səxavət Məmmədov, Nəzakət Teymurova, tərzən Ramiz Quliyev, gitaracı Rəmiş, kamançaçı Elman Bədəlov musiqi sənətində öz dəst-xəttini yaratmışdır. Bədii yaradıcılıq və publisistik sahəsində də həmyerlilərimiz böyük uğurlar əldə etmişlər. Şahmar Əkbərzadə, Əlfi Qasimov, Fəmil Mehdi, Ziyəddin Sultanov və başqaları öz dəyərli əsərləri ilə xalqımızın ən oxunacaqlı müəlliflərinə çevrilmişlər.

1988-ci ilin fevralından başlayaraq mənfur qonşularımız olan ermənilər Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları irəli sürmüş, Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi barədə, separatçı tələblərlə nümayişlərə başlamışdılar. Ağdam rayonu Dağlıq Qarabağla qonşu olduğundan hadisələrinin ilk günlərindən ən böyük ağırlıqlar Ağdam rayonunun, onun əhalisinin üzərinə düşmüşdür. 1988-ci ilin son aylarında Ermənistandan, daha sonra Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindən silah gücünə amansız vəhşiliklərlə qovulub, didərgin Salınan on minlərlə azərbaycanlı məhz Ağdam rayonuna pənah gətirdi.

1992-ci ildə Dağlıq Qarabağı bütünlüklə işğal edən Ermənistan bununla kifayətlənməyərək, Dağlıq Qarabağın ətraf rayonlarına da hücum etdi. Xüsusən Ağdama olan hücumların ardı-arası kəsilmirdi. Ağdama edilən son hücumda 6 min nəfər erməni əsgəri iştirak edirdi. Onların arasında çoxlu sayda xaricdən gətirilmiş ermənilər və muzdlu əsgərlər var idi. Həmin dövrdə Azərbaycan ordusunda vahid komandanlığı olmaması ucbatından Ağdamı müdafiəsi etibarlı təşkil edilə bilmirdi. Nəticədə 1993-cü il iyulun 23-də Ağdam şəhəri

ermənilər tərəfindən işğal edildi. Bundan sonra 1994-cü ildə mayın 12-dən davam edən hərbi təcavüz nəticəsində ermənilər Ağdam rayonunu ümumi ərazisinin 77,4 faizinin işğal etdilər. Qarabağ uğrunda gedən döyüşlərdə 6.000-dən çox ağırlıq şəhid oldu. 16 nəfər, o cümlədən Allahverdi Bağırov, Asif Məhərrəmov (Fred Asif), Nadir Əliyev, Cəfəli Rzayev, Tofiq Ağayev və başqaları Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görüldü.

2020-ci il sentyabrın 27-də rəşadətli Azərbaycan Silahlı Qüvvələri əks-hücum əməliyyatı başladı. 44 günlük hərbi əməliyyatlar nəticəsində Azərbaycan ordusu Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Hadrut, Şuşa şəhərlərini, habelə 300-ə yaxın kəndi düşmən işğalından təmizlədi. Tamamilə darmadağın edilən ermənilər təslim olmağa məcbur oldular. 3 tərəfli Bəyanata uyğun olaraq noyabrın 20-də Azərbaycan Silahlı Qüvvələri bir güllə atmadan, bir şəhid vermədən Ağdam şəhərinə daxil oldu. Ücrəngli Bayrağımız Ağdamdakı Cümə məscidi üzərində dalğalandı. Məsciddə azan səsi eşidildi. Noyabrın 20-də Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyev Azərbaycan xalqına müraciət etdi, Ağdamın işğaldan azad olması münasibətilə xalqımızı təbrik etdi. Ağdamın ermənilər tərəfindən xarabalığa çevrilməsi xarici ölkələrin nümayəndələrinin də diqqətini cəlb etmişdir. Məşhur fotoqraf Reza Bəqati işğaldan azad edilmiş Ağdam şəhərini ziyarət edərkən "Ağdam atom bombası ilə dağılmış Yaponiyanın Xirosima şəhərinə bənzəyir" - demişdir.

Noyabrın 23-də Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse Prezident Mehriban Əliyeva işğaldan azad olunmuş Ağdamda səfər etmişdir. Yolboyu prezident İlham Əliyev demişdir: "İşğaldan azad olunmuş əraziyə gedirik. İstiqamətimiz Ağdamdır... Ağdam bir güllə atılmadan azad edildi. Ağdam şəhərinə qədər düşmənin bir neçə müdafiə xətti var idi. Bir dənə salamat bina yoxdur, hamısı dağıdılıb. Evlərimiz, kəndlərimiz dağıdılıb, torpaqlarımızdan istifadə edilib."

Biz əminik ki, Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyev başda olmaqla işğaldan azad olunmuş rayonlarımız, o cümlədən Ağdam tezliklə bərpa olunacaq, həyat öz axarına düşəcək, Ağdamın əvvəlki şan-şöhrəti özünə qaytarılacaq.

Ağdam bizimdir. Qarabağ Azərbaycandır!

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan XX əsrədək). Z.M.Bünyadovun və Y.B.Yusifovun redaktəsilə, I cild, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, 628 s.
2. Axundov N. Qarabağ salnamələri. Bakı, Yazıçı, 1989, 232s
3. Əhməd bəy Cavanşir. Qarabağ xanlığının tarixi (1747-ci ildən 1805-ci ilə qədər). Bakı, Azərb. SSR EA-nın nəşriyyatı, 1961, 101 s.
4. Göyüşov R. Qarabağın keçmişinə səyahət. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993, 83s. 25.Hacıyeva Z.Ə.
5. Çakmak M.A. Hanlıklar devrində Azərbaycan-Türkiye münasibətləri (1723-1829). Doktora tezisi. Ankara, 1996.

Rəyçi: dos. D.Hümbətova

Göndərilib: 18.12.2020

Qəbul edilib: 20.12.2020